

ANGOL BARÁTAINK.

Mielőtt az angol unitáriusok képviselőinek, kik Székely-Kereszturon tartott emlékezetes zsinatunkon megjelentek, küldöik előtt tartott beszámoló beszédeiket közölnők: helyén látjuk röviden megemlékezni arról a testvéries viszonyról, mely közöttünk s a velünk rokonszenvezők között eleitől fogva létezett. Jól esik lelkünknek visszatekinteni a multba s figyelemmel kísérni ama rokonszenv és benső kapocs időről-időre történt megszilárdulását; mert ez tanuskodik arról, hogy a lelkiismeret szabadságáért vivott nehéz küzdelmeinkben az isteni gondviselés sohasem hagyott magunkra; mindig voltak, habár a távolban is, barátaink, társaink „a hitben, szeretetben és reményben“.

Legelső hitrokonsági viszonyunk a lengyelhoni unitáriusokkal volt, kikkel való közlekedésünk egy évszázon át tartott, mikor aztán a jezsuiták ármányának sikerült az unitarismust ott megsemmisíteni.

A hazájukból kiülőzöttek egy része Erdélybe jött, hol a magyar unitárius hitrokonoktól barátságosan fogadtatva, mintegy másfél százig saját nyelvükön tartottak isteni tiszteletet, később pedig teljesen beolvadtak a magyar unitarius ekklézsiákba.

Az unitarismusnak Lengyelországban történt elenyészésével a hollandi „Arminianusok“-ban vagy a mint még nevezni szokták „Remonstransok“-ban újra rokonszenves hitfelekre találtunk, a kik, ha nem is vették fel az unitárius nevet, az egységshivőkkel szorosabb érintkezésbe léptek. Az erdélyi unitárius ifjak egész a mult száz végéig a hollandi egyetemeken nyerték tudományos kiképeztetésüket a remonstransok szellemi és anyagi támogatásai mellett. Irántunk való meleg rokonszenvőknek szép tanujelét adták ama tekintélyes összeg (9500 frt.) által, melyet az 1697-diki nagy égés alkalmával szomorú helyzetbe jutott kolozsvári ekklézsiánk számára küldöttek. A remonstransokkal való összeköttetésünk az ők és a mi viszonyaink és körülményeink megváltozása miatt a mult évszáz végén megszakadt; de nem sokáig voltunk hitbeli atyafiak és barátok nélkül, mert 1821-ben a hatalmas Angliából érkezett levél abban az örvendetes meglepetésben részesített, hogy ottan is vannak unitáriusok, a kik ohajtanak felőlünk s viszonyainkról bővebb ismeretet szerezni s velünk közelebbi érintkezésbe jöni. Az 1825-

ben alakult „brit és külföldi unitárius társulat“ szintén első kötelességének ismerte az erdélyi unitárius egyházakkal az összeköttetést minél szorosabbá tenni. Érkeztek is csakhamar több rendbeli küldemények igazi testvéries szeretettől áthatott üdvözetek kíséretében. Az új hitfelekkel szövődött eme viszony és közlekedés többféle ok és körülmény miatt nem szilárdulhatott meg egészen 1858-ig. Ekkor ama páratlan áldozatkészség, melyet Paget János hitrokunk közreműködése folytán egyházunk megmentésére hoztak; továbbá 1858-ban Tagart Eduárd, s 1859-ben Steinthal jeles lelkészek látogatásai, ugy szintén a Londonban levő „Manchester New-College“-nek pap és tanár jelöltjeink számára történt megnyitása: a keletkezett hitrokonsági viszonyt és kölcsönös érintkezést bensőbbé és szilárdabbá tették, úgy hogy 1868-ban háromszázados évfordulati ünnepélyünkre már képviselőt is küldöttek a hirneves tudós Tayler János személyében, ki érdekesen írta le utazását s benyomásait. Ugyanez ünnepélyre az amerikai Egyesült Államokban levő unitáriusok is, kikkel 1831 óta vagyunk érintkezésben, szintén küldöttek üdvözlő iratot. Ugyancsak 1868-ban Kolozsvárra jött Dall, amerikai lelkész és indiai missionarius is, kinek közbenjárása következtében az érintkezés még élénkebbé lett, sőt anyagi segélyben is részesítettek, a mennyiben a Channing műveinek magyar nyelven leendő kiadása költségeinek fedezését megígérték, a melyet, a mint tudva van, be is váltottak.

Franciaország szabadelvű protestansai közt is élénk rokonszenyv nyilvánult irányunkba már 1869-ben. Ugyanis Coquerel Etienne melegen irt egyházunk sorsáról s. háromszázados ünnepélyünkről. Ugyanez évben Buisson Ferdinánd akadémiai tanár a szabadelvű kereszténység Unioja nevében, Neuchatelből (Svájcz) rokonzelmes levelet intézett Consistoriumunkhoz, melyben azt az óhaját fejezi ki, hogy: „testvériesüljünk a keresztény solidaritás szellemében“.Az 1873-ik év még szerencsésebb volt az angol és amerikai hitrokokkal folytatott viszony szorosabbá tételére nézve. Ugyanis ifj. Fretwell János, buzgó angol hitrokunk s hazánk lelkes barátja közreműködése következtében az amerikai, angol és magyar unitáriusok küldöttei Budapesten egy nevezetes értekezletet *) tartottak, melynek eredményeül tekinthető Morison Róbert jeles lelkész látogatása; a Channing és Priestley tanári székek felállítása. Ugyanez évben Kolozsvárra jött Coquerel Athanase is a

*) L. Ker. Magvető 8. köt. 262. l.

párisi híres protestans lelkész, hogy — a mint ő mondá — személyesen is megismerkedhessék a legrégebb unitárius egyház hiveivel. E jeles férfi a katolikus Franciaországban, sőt annak épen szívében Párisban terjesztette a szabad vallási nézeteket; meghasonlván orthodox protestans hitrokonaival, nyíltan az unitárius álláspontra állott s az angol és amerikai unitáriusok évi közgyűlésein prédikált is. Erdélyországi útját a „Revue Politique et Littéraire“ czimű szemlében nagyon érdekesen írta le. Minden sorából a legmélyebb rokonszenv tűnik ki irányunkba.

A reánk nézve oly nevezetes 1873-ik év után Fretwell János barátunk egész apostoli buzgóságot fejtett ki az Egyesült Államokban ügyünk iránt. Az ő lelkes felolvasásának eredménye a Richmond Anna nagybecsű alapítványa (10,000 frt.) 1875-ben.

Az 1875-ik évben Fretwell János atyánkfia újból Erdélybe jött, s ekkori látogatását avál örökitette meg, hogy lelkes felhívására angol hitrokönink egy szép összeget gyűjtöttek a székely-kereszturi középánodánk építési s taneszközökkel felszerelése költségeinek fedezésére.

1879. tette fel a koronát az angol és amerikai hitroköninkal való eddigi összeköttetéseinkre. Dávid F. emlékünnepevényekre eljöttek Gordon és Chalmers urak. És hogy mennyiben szilárdította e látogatás összeköttetésünket, arra nézve most hadd beszéljen a Londonban f. év oct. 22-én a Canon-Street-i Hotelben tartott nagy meeting, melyet Martineau Dávid elnöklete alatt az Erdélyből hazatért követek üdvözetére rendeztek.

Chalmers úr a következőket mondotta: „Nagy örömet okozott nekem annak látása és tapasztalata, hogy hitrokönink keleten oly nagy érdeklődést tanusitnak küldetésökben és hogy ez érdeklődés nem egyéb, mint az unitárius kereszténység terjesztése. Mindnyájunknak el kell ismerünk bámulatos tulajdonságait egy olyan népnek, a mely három évszázon keresztül annyi nyomás és üldözés alatt is fentartotta hitét. Én úgy hiszem, hogy érdekelni fogja önöket e nép eredetének története, mely a negyedik század óta ismeretes Európában.“ Itt előadta röviden a székely nép eredetének történetét, melyet nagy figyelemmel hallgattak. „Minden bizonynyal — folytatá — nevezetes nép a székely. S azt is tekintetbe kell vennünk, hogy midőn az unitárius vallásra tértek, azelőtt csak néhány századdal terjedt volt el a keresztény vallás közöttök. A székelyek egyszersmind szabadság szerető nép. Csoda, hogy szabadságszeretetökért a reájok mért nehéz csapások sulya alatt nem semmisültek meg“ Ezután részletesen elbeszélte főbb vonásokban val-

lási küzdelmeinket s jelen állapotunkat. Felemlítette, hogy az általok nyújtott segélyek mily nagy solgálatot tettek nekünk s fognának tenni ezután is; és hogy a székelyek mily nagy hálával viseltetnek az angolok iránt. „Rokonszenvünk mindazon jelei, melyeket eddig irántuk tanusítottunk, nem voltak egyebek, mint jó földbe vetett magvak, melyek százszoros gyümölcsöt fognak hozni“. Továbbá kifejezte a magyar hitrokonok pártolásának szükségességét nemcsak vallási, hanem műveltségi tekintetből is. Beszédét, mely egy óráig tartott s mely kiválóan az angol közönség igényeihez volt alkalmazva, így végezte: „A nemzet függetlensége most biztosítva van, s most az ideje, hogy a nép értelmi fejlődése a lehető legnagyobb mértékben eszközöltessék; mert a magyar faj vele született magas tehetségeinél fogva, melyek fejlesztésében hosszasan ideig akadályozva volt, azokat kellően kimivelve, valóban arra van hivatva, hogy világossága legyen a kevésbbé művelt kelet európai népeknek. Ugy hiszem, hogy Kelet-Európa mindazon válságos küzdelmeiben, a melyekkel még ezután kell szembenézni, a magyar nemzet kitűnő eredményeinél fogva dicsően meg fog állani, és e nemzetnek Nyugot-Európa kellő méltánnyal és elismeréssel fog adózni. És el fog jöni az idő, midőn Magyarország teljesen független lesz s az alsó Dunánál a műveltség központja és a legnagyobb politikai hatalom leendő és egyszerűs mind védfal ama barbar és zsarnok befolyás ellen, mely Európát észak-keletről fenyegeti.“ — Beszéde eleitől végig nagy tetszésben és gyakori tapsban részesült.

Ezután Gordon úr lépett az emelvényre, s következőleg beszélt:

„Boccacio novellájában egy zsidóról van emlékezet, ki Rómában járt, s mint keresztény tért vissza. Ugyanis azt értette, hogy ő a kath. vallást oly leszüdedett állapotban látta, hogy teljesen megvolt győződve a felől, hogy olyan hit egy napig se állhatna fenn, ha nem volna valami természetfeletti benne. Én egészen más okból és más értelemben mondom ma önöknek, hogy Erdélyben voltam, s mint unitárius jöttem vissza; jó lélekkel mondhatom, hogy én ottan a vallást a legmagasztosabb alakjában láttam s az Isten keze működik ott. Nem tudom szavakkal kifejezni, hogy mily hálával tartozom a társulatnak azon szivességiért, hogy nekem alkalmat nyújtott Európa keleti felében élő hitrokoninkkal való személyes ismeretségre. Az ők rendkívüli szivességök irántam, s hálájok az angol unitáriusok iránt, reám mély és állandó benyomást gyakoroltak. A „brit és külföldi unitárius társulat“ úgy szintén minden ott járt angol neve kedves és élénk emlékezetben van s nem is fog soha szivökből kitörődni. A Tagart, Steinhil, Tayler sőt az amerikai Hale és Morison urak nevei nagyon ismeretesek és köztisz-

telet tárgyai s különösen nemeskeblű barátjok, Fretwell János úr nevét mindeuútt a legnagyobb szeretettel és tisztelettel emlegetik.“ Miután élénknek lefestette hallgatói előtt Magyarország és főképp Erdély elragadó természeti szépségeit, így folytatá beszédét: „A mit ez ország természeti szépségéről mondtam, ugyanazt mondhatom népe kitünő szép és nemes jelleméről is. Pénzük kevés van, de megelégedésben és erényben gazdagok. Nagy gondot fordítanak értelmi kifejlődésük s művelődésükre. Önöket meglepné primitív földművelésük s másfelől minden ekklézsiában levő kitünő iskolájuk. Szerény vagyonnal rendelkeznek, de — a szó nemesebb értelmében — gazdagok műveltségük gyümölcseiben. A mi küldetésünk a volt, hogy képviseljük az angol vallásos gondolkodás és egyházi élet bizonyos fejlődését; és hogy összehasonlítást tegyünk az ottan talált vallásos gondolkodás és egyházi élet fejlődésével. És íme, mi a hit, a tiszta vallás és tevékenység fejlettségét erősebbnek találtuk ott, mint nálunk. Az Isten egységének hite kiirihatatlan győkeret vert szívökben. Egy élő erő működik a nép lelkében, mely nagy hatással van minden munkájára. Mi úgy találtuk, hogy az unitarismus Erdélyten nem csupán elvont tan, hanem szilárd alapon nyugvó jól szervezett egyház, központi Consistoriummal és kitünő administralioval, melyben a világi elem számosabban van képviselve.“

Itten részletesen elbeszélte egyházi szervezetünket, mely igen érdekelte angol hitroköninkat, mivel náluk ilyen nincs.

„Vallásos nevelésük — folytatá beszédét — nekem úgy tetszik, jobb mint nálunk. Ritka az olyan, ki oktatásban nem részesül, s egyháza történetét és hittanát mindenki tudja. E tekintetben czélszerű kézi könyveik vannak; legelterjedtebb a jelenlegi püspök Ferencz József úréi. A növendékeket, valamint a más vallásról áttérteket, csak azután veszik fel az egyházba, ha annak történetében s hittanában kellő jártasságot tanusítanak.

Az iskolatanítóknak és papnak tudniok kell mindazokat, melyek egy értelmes egyházi tanítóban szükségesek. Az igaz, hogy nincsenek vasárnapi iskoláik, de a templom a vallásos gondolkozásnak és érzéseknek fejlesztője.“ Ezután előadta a székely nép életmódját és társadalmi szokásait; kiemelte s megdicsérte a köztük levő rendet s mértékletességet, habár egy „tetotaller“-re (szeszes italokat nem élvező) sem talált közöttük.

„Daczára a különböző véleményeknek, vallási tekintetben — monda továbbá — s daczára ama csökönösségnek, melylyel mindenik felekezet a maga hitéhez ragaszkodik: engem nagyon meglepett az a türelmesség és szép egyetértés, melylyel egymás iránt viselhetnek. A kü-

lőnböző felekezetek egymásnak készséggel nyújtanak segítyt. A vitás kérdéseket nemes keresztényi szellemben intézik el. Vendégszeretetüknek párja nincs. Utazásom folyamában bő alkalmam volt erről valamint a felekezetek közti jóegyetértés valódiságáról meggyőződni. Beszélgetve e tárgy felett, egy katolikus dignitarius azt mondá, hogy a felekezetek közötti türelmesség, különösen az 1848-iki forradalommal kezdődött, a midőn a haza szent ügyeért egy sorban, ugyanazon zászló alatt harczoltak; unitáriusok, katolikusok, reformatusok és lutheranusok együtt haltak el a csatateréken és együtt szenvedtek a börtönökben, s érzik, hogy a tudatlanság' és rosz ellen együtt kell hatniok s testvéreknek maradniok. Most pedig felbivom figyelmüket egy Budapesten létesítendő unitárius templom ügyére, mely czélra közelebről felhívást fognak intézni hozzánk és amerikai barátainkhoz. Magyarhoni hitrokonink komoly, buzgó és jóra való emberek, de szegények, s megérdemlik támogatásunkat. Egy budapesti unitárius templom nagy szolgálatot tenne az unitárius ügynek. A magyar fővárosban nem maradhat képviseletlen az unitárius egyház; zászlójukat lobogtatni kell s lételőket s életrevalóságukat hirdetni. Már most is vannak mintegy százhuszan, kiknek az isteni tisztelet tartására templomot kell építeni. Hogy e szent ügy előmozdítása és létesítése mindnyájunk kedves kötelessége lesz s arra mindnyájan készséggel áldozunk: arról teljesen megvagyok győződve."

Beszéde végeztével a jelen volt három magyarhoz fordulva ezeket mondá tiszta magyar kiejtéssel:

„Isten hozta kedves magyar barátim,

Isten áldja meg önöket.

Üdvözölve legyen a jó magyar nép,

Éltesse Isten a szép magyar hazát!"

Gordon urat is szívből jövő éljenzések és tapsokkal halmozták el. Ezután Drummond úr a Manchester New College egyik jeles tanára a következő indítványt tette: „Hogy a gyűlés fejezze ki határozatilag, hogy mily mélyen érzi és mennyire méltányolja az angol és magyar unitáriusok között már régóta fennálló szerencsés viszony ápolásának fontosságát; hogy elismerést szavazzon a jelentő képviselőknél, kik a Dávid F. háromszázados halála emlékére tartott ünnepélyen tett látogatásukkal nagy szolgálatot tettek a testvéries viszony szilárdítására, s midőn feladatuk kitünő teljesítéséért üdvözli, egyszersmind őszinte köszönetet mondjon a jelen alkalommal tartott rendkívül érdekes jelentésökért“. „Részünkről — folytatá — kik hallottuk meglepő jelentésöket, hálával és elismeréssel adózunk nekik. Már több év óta gyakorlat-

ban van, hogy magyar hitrokoninktól ifjak jönnek hozzánk, kik kiváló képzettséggel térnek vissza hazájukba, kedves benyomásokat s jó emlékezetünket vive magukkal. Hogy az összeköttetést fentartsuk a magyar unitáriusokkal, ama nemes néppel, mely három századon át ápolta kebelében az igazság és szabadság szellemét, annak fontossága mindnyájunk előtt világos kell hogy legyen. Mindnyájunknak örvidenünk kell azon, hogy mily türelmesség uralkodik amaz ország népe között; hogy becsülik s terjesztik nyelvünket s rokonszenvet tanusitnak irántunk. Remélem, hogy a magyar unitáriusok hitbuzgóságáról s az ifjúság vallásos neveléséről felhozott példák gyülekezeteinkre jó hatással lesznek. Ismétlem, hogy nekünk erkölcsi kötelességünk bensőbbé tenni s fentartani ama rokonérzelmeket, melyek az emberinem nagy testvéries egyesülését segítik elő. A budapesti felszólítás erre épen kedvező alkalmat nyújt és megvagyok győződve, hogy kötelességeink teljesítésében s a szeretet művei gyakorlásában nem leszünk késedelmesek“. (Általános tetszés).

Steinthal, manchesteri lelkész melegen pártolta a Drummond tanár indítványát s örvidét fejezte ki a felett, hogy neki jutott a szerencse az indítvány mellett szólni.

„Nagy örviddel emlékezem — mondá — az 1859-ki Magyarországon töltött kedves időre. Örvidetesebb tapasztalatokat sehol sem szereztem, mint a magyar unitáriusok között keleten. Határtalan szivességben részesítettek mindenütt. Az akkori viszonyok mások voltak mint most; ők akkor el voltak nyomva. Én Angliába menekült honfittársaiktól megbízásokat vittem az otthon levőknek, kik azután kivívták szabadságukat, melyért annyit küzdöttek. A székelyek egy jóra való és nemes nép, mely büszke történetére. Örviddel hallottam állapotuk javulását. Kellemesen emlékezem vissza most is arra, midőn egy-egy dombról több falut s azokban több templomot mutattak nekem s mondották, hogy azok mind magyarok és unitáriusok. Tanubizonyságot tehetek arról, hogy küldötteik jelentései a valóságnak teljesen megfelelnek, s azok eléggé indíthatják önöket, hogy tiszteljék ama távol földön élő magyar testvéreiket, ugy szintén azokat is, a kik ily drága eredményekért küzdve haltak el“. Az indítvány egyhangulag s nagy lelkesedéssel elfogadtatott.

Még legelől kell vala fölemlitenünk, hogy a zsinati fittanácsból küldött levelet olvasták fel először, mely köztetszésben részesült. Azután pedig Dr. Martineau Jakab, jeles tanár és nagyhirű bölcsész levelét, melyet a társulat titkárához intézett, kifejezve mély sajnálatát a felett, hogy elkerülhetlen okok és a nagy távolság miatt nem lehet jelen.

„A legnagyobb örömmel egyesültem volna — írta — a Gordon és Chalmers urak iránti elismerés kifejezésében, mert ők valóban kitünő szolgálatot tettek ama kötelékek szilárdítására, a melyek minket a magyar unitáriusokkal összefűznek. Ők a keresztyény felekezetek között a legérdekesebbek reánk nézve, történelmük, hitük és nemes küzdelmeiknél fogva, valamint azon tiszteletre méltó tanárok és papokért is, a kik a „brit és külföldi unit. társulat s intézetünk közvetítése folytán hazánkban fejezték be kiképeztetésüket. Örömmel hallgattam volna kitünő küldötteinknek jelentéseit s megköszöntem volna nekik, hogy oly jó eredménnyel képviseltek minket.“

A társulat elnökének Martineau Dávidnak, ki szép megnyitó beszédében örömét fejezte ki, hogy neki jutott a szerencse ez érdekes gyűlést vezethetni, Fretwell János mondott meleg köszönetet a jelen voltak nevében. Ezután a meeting, mely négy óránál tovább tartott, s a melynél a „Christian Life“ szerint kellemesebb és érdekesebb nem tartatott Londonban, a legkedvesebb benyomásokkal oszlott szét.

A magyar unitáriusok iránt az angol unitáriusok rokonszenve sóha nagyobb mérvben, lelkesültebben nem nyilvánult mint e gyűlésen. Örökre emlékezetes nap leend ez a két nemzet szabadelvű keresztyényeire nézve. És e gyűlés annál nevezetesebb, mert a hitrokonság mellett a nemzetiség is kellő méltatást nyert. Az „Egyetértés“nek egy Londonban lakó s jelen volt levelezője ezt írta: „Az egy rendkívüli rokonszenves tüntetés volt, nemcsak az erdélyi hitrokonságok, de az egész magyar nemzet iránt. A szónokok egymással vettélkedtek a magyar nemzet magasztalásában, dicsérték a magyar vitézséget, szabadság és vendégszeretet, s a nemzet szívós, jellemzetes kitartását a legkegyetlenebb elnyomás alatt is.“

„Nem a felekezetiesség — mondja a levelező — korlátolt szempontja, de általános politikai s gazdasági érdekeink, és a hálaérzet is, arra ösztönöz, hogy mennél szorosabb összeköttetést öhajtsunk Angliával. S ennél fogva én az angol unitáriusoknak erdélyi hitrokonságunk iránt tetteleg is tanusított rokonszenvében egyik becses szálát látom azon erős köteléknek, mely nemzetünket a brit nép nagy szívéhez fűzi.“

Az angol unitáriusok e gyűléssel, valamint az amerikaiak is folyóirataikban s lapjaikban közölt nyilatkozataikkal: igaz rokonszenvüknek, barátságuknak a legfényesebb bizonyítékát adták. A magyar unitáriusoknak e nemes és messze kiható hitrokonsági viszonyt teljes mértékben kiérdemelni és fentartani igyekezni szent kötelesség. — K. J.